

Ласта Бановић

ПОКУШАЈ ОБЈАШЊЕЊА ЈЕДНОГ РИТУАЛА

Једног тмурног и хладног новембарског дана 1982. нашла сам се са групом истраживача, етнолога, у месној канцеларији у Сјеверину, општина Прибој. Ту је била и једна жена (Ј. Ј.) стара 47 година, која је дошла из Стрмца, сеоцета под планином Јавор, до кога се најлакше коњима долази. Седела је ту, брижна, чекајући телефонску везу са Београдом, где јој је најстарија ћерка, девојче од неких 18 година, оперисана. И тако чекајући, узнемирена, у тој малој, вревом испуњеној просторији, поистиха, да други не чују, испричала ми је следеће.

Кад се удала никако није могла да затрудни. Ишла је и код лекара, и у бање, и код врачарица. И после три године, кад јој је видарица Кукурровићка, сад већ умрла, залила девет страва, она затрудне и роди девојчицу. Но то дете кратко поживе па умре. А она после тога никако да „запнесе“. Ишла је код лекара, код врачарица, страве саливала, али ништа јој није помогло. И тако пробоше три године. Онда јој неке старије жене рекоше да се можда хаљиница на умрлом детету подвила, па јој затворила материцу, те стога не може затруднети, већ да би требало да две старије жене откопају гроб те оно детенце мало унапред (навише) помере да се хаљиница исправи. Она на то пристане. Две старије жене оду на детињи гроб, откопају га, дете нагоре помере, те мајци детињој донесу „мало паучине“ (праха) што је од детета остало да стави у воду и тиме се запере. После тога је она затруднела и родила ову кћер која је сада оперисана а после још две девојчице. Пошто је то испричала као да потону брижно у нека своја сећања и више не рече ништа.

Покушаћемо да анализирамо овај ритуал о коме до сада нисмо ништа ни прочитали ни чули.

Ритуал је обављен средином шездесетих година двадесетог века.

Склапање брака, уопште, а посебно у патријархалној средини, има за циљ стварање потомства. Велики део свадбеног ритуала садржи радње којима се жели осигурати пород и то претежно мушки. Жена тек материнством постаје призната у друштву и стиче свој друштвени статус. И она жели да има децу, по могућству синове. Уколико јој не полази за руком да постане мајка она се унеколико сматра мање вредном и зато покушава на све могуће начине да оствари своје материнство.

Међутим, мишљења сам, да би било погрешно сматрати да жена у патријархалном друштву тежи за материнством једино због друштвеног статуса и самопотврђивања. Мора се узети у обзир и биолошка предодредбеност жене за стварање потомства и њена емотивна тежња за материнством, јер како би се иначе могло разумети зашто се толике жене у граду, које су својим радом стекле поштовање у својој средини и задовољавајући друштвени статус, излажу многим тешкоћама лечења да би могле постати мајке.

Но, чак и кад узмемо у обзир све три компоненте: жељу за самопотврђивањем на друштвеном плану, биолошку предодредбеност и емотивну компоненту, то нам много не помаже да објаснимо овај ритуал, зашто се он баш такав какав је изводи, ни из чега произлази.

Све три компоненте могле су утицати на спремност, мотивисаност, дотичне особе да пристане на извођење ритуала, али првенствено и уверење да ће он бити делотворан.¹

По елементима које овај ритуал садржи чини се да је веома древан, предхришћански. Наиме, откопавање гроба се не уклапа у хришћански кодекс понашања. Коси се и са неким схватањима у народу да је гроб светиња која се не сме дирати (што је очигледно и из неких народних заклетви и клетви, као нпр. „Тако ми земља кости не изметала!“, „Земља му кости изметала“ и других). Међутим, у источној Србији познат нам је обичај двоструког сахрањивања који улази у христјанизовани, веома развијени култ умрлих. Откопавање се обавља да би се још једном опростило од умрлог. У западној Србији, колико нам је познато, не постоји двоструко сахрањивање, нити је толико развијен култ умрлих, али постоји веровање да умрли (прци) могу добронамерно, односно злонамерно деловати у стварима живих, што се очитује у многим ритуалним радњама.

Стога сматрамо да се разматрани ритуал заснива на дубоко укорењеном веровању да духови умрлих могу да се свете и осујете неке намере и жеље. Конкретно, овде дух умрлог детета „затвара“ мајчину материцу савијеном хаљиницом, јер га тај набор „жуљи“. Но дух се може умилостивити исправљањем непажње, односно хаљинице. Хаљиница се исправља тако што се дете помера главом нагоре чиме се, вероватно, имитативном магијом, оно поново рађа, значи отвара мајчину материцу и ослобађа је за зачеће. Можда бисмо могли исто протумачити и мајчино запирање водом у којој је „мало паучине од детета“ а можда би се то прање могло објаснити као поновно оплођење мајчине утробе.

Ритуал има за циљ да оспособи жену, мајку, за поновно зачеће, а заснива се на веровању да духови умрлих могу да делују добронамерно и злонамерно. Дух, према општем веровању, може бити завидљив² и осветољубив, а дух детета може желети и да материнску љубав задржи само за себе, тј. да мајци онемогући поновно рађање. Можемо претпоставити да код мајке постоји слутња да је дух њеног умрлог детета осветољубив

због тога што је оно услед њене непажње (или превелике пажње) умрло. Непажња се огледа и у небрижљивости при сахрањивању, остао је набор на хаљиници умрлог детета и жуљи га. Тим набором дете „спречава“ могућност мајчиног новог оплођења, јер јој њиме затвара материцу. Намештањем тела умрлог детета, стављањем у удобнији положај односно померањем уклања се и физичка препрека за поновно зачеће, тј. исправља се набор хаљинице који је „затварао“ материцу. Померањем тела нагоре имитира се, унеколико, излажење детета из мајчине утробе и оспособљавање жене да поново зачне. Мајци се носи „паучина“ или земља из гроба, чиме се жели или очишћење од претходне трудноће или се сматра да снага земље и оплодна снага духа умрлог, који је сада задовољан, може припоћи новом зачећу.

Може се претпоставити да овакав ритуал може жену-мајку да доведе у стресну ситуацију и ослободи је извесних психичких кочница, које су утицале на смањену могућност зачећа. Он доводи до извесног психичког растеређења, можда до ослобођења од осећаја кривице, и ствара уверење у могућност обнављања материнства.

Делотворност ритуала заснива се на дубоком веровању у постојање ирационалних снага и, разуме се, прихватање овог ритуала условљено је веровањем у његову широку и далекосежну дејственост.

НАПОМЕНЕ:

¹ Леви Строс у разматрању дејствености магије констатује да магија може бити делотворна једино ако се у њу верује и даље разлаже да се то показује у „три допунска аспекта“: у веровању самог врача у дејственост његових техника; поверење и вера „пацијента“ у моћи мага; и постојећа убећеност осталих саплеменника у вредност магије.

И у овом нашем случају сагледавају се слични, мада нешто модификовани елементи дејствености ритуала као магијске радње. Накнадно нам се учинило да би се овај ритуал могао уклонити и допунити уопштене поставке Леви Строса, с тим што овде улогу врача имају две старе жене које обављају ритуал. Присутна је спремност особе да се због ње врши; а исто тако и део ставноштва код кога, премда замирућа, још увек постоји вера у могућност дејства магије, односно ритуала.

Види: Claude Lévi-Strauss *Структурална антропологија*, Стварност, Загреб, стр. 174.

² Па и код Канетија, који се у својој књизи *Маса и моћ* бавио проблемом односа живих и мртвих наилазимо на потврду овог става. Он излаже да мртви завиде живима већ због самог живота и да се стога могу светити „надживелима“ или „преживелима“ на много начина.

Види: Elias Canetti, *Маса и моћ*, Графички завод Хрватске, Загреб 1984, стр. 217 и даље.